

С.М. Коляденко,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної педагогіки,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ

Вища освіта змінює особистість. За час навчання за сприятливих умов у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки [1, с. 324]. Завданням системи вищої освіти є підготовка високоосвічених, вихованих на гуманістичних традиціях, кваліфікованих спеціалістів, що передбачає не лише оволодіння знаннями, практичними вміннями та навичками, а й набуття студентами професійно значущих якостей, котрі дають змогу успішно адаптуватися до майбутньої діяльності, досягати соціальної зрілості, фахового та особистісного самовдосконалення [16].

Ж. Піаже, як представник когнітивного напрямку, усі здобутки цього вікового періоду пов'язує насамперед зі встановленням рівноваги між когнітивними структурами особистості й підкреслює, що він передує справжній дорослості [11]. З навчанням пов'язаний початок «економічної активності»: вибір професії, включення в самостійну виробничу діяльність, створення власної родини. Це впливає, з одного боку, на мотивацію, систему ціннісних орієнтацій, а з іншого – на інтенсивне формування спеціальних умінь і навичок у зв'язку із професіоналізацією, що зумовлює виділення цього періоду як одного із найважливіших у становленні характеру. Це не лише час спортивних перемог, а й початок творчих злетів, технічних і наукових досягнень [4].

Прагнення до самоствердження, нове оточення, зміна характеру спілкування та видів діяльності, визначення свого місця в системі суспільних відносин, колективі сприяє прискореному розвитку соціально цінних, моральних якостей студента. Від ефективного психолого-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу залежить якість підготовки майбутніх фахівців [22, с. 12-13].

Навчання у вищому навчальному закладі визначає спрямованість розумових здібностей молодшої людини, у неї формується відповідний склад мислення, який характеризує професійну спрямованість особистості [13].

Аналіз літератури дозволили визначити, що провідним компонентом структури розумових здібностей майбутніх фахівців є високий рівень розвитку уяви. Не менш важливу роль відіграє і дієво-практичний інтелект. За час навчання у вищому навчальному закладі у студентів розвиваються такі властивості особистості, які визначають позитивне ставлення до соціально прийнятих норм, до інших людей. Професійна ідентифікація та адаптація під час навчання в університеті зумовлюють

потужний особистісний розвиток студента. І відбувається це, за твердженням Г. Ананьєва, у найбільш сенситивний для формування основних соціогенних потенцій людини період юнацького віку [2, с. 122].

Науковці вважають юність надзвичайно важливим для розвитку особистості періодом. Рання юність (старший шкільний вік – це 14-17 років), пізня (17-25 р.) [9]. Висвітлюючи основні напрямки розробки проблем розвитку особистості у цей період, А. Петровський відзначає, що «...юнацький вік залишається білою плямою на мапі психологічних досліджень» [15, с. 17]. У своїй «романтичній» концепції юності Ж.Ж. Руссо спробував визначити основні стадії психічного розвитку молодшої людини, у якій спочатку з'являються лише відчуття, на їхній основі формується судження, а лише тоді народжується ідея» [17, с. 100]. Хоча до вивчення юності як етапу психічного розвитку долучилися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, цей вік залишається недостатньо вивченим. Особливо це стосується періоду пізньої юності, або молодості.

Представник біологічного напрямку С. Холл, головним законом розвитку визнаючи «рекапітуляцію», стверджує, що онтогенез повторює стадії філогенезу. У його теорії юність порівняна з історичним періодом «бурі та натиску», неспокійною перехідною епохою. Дослідник називає її часом великих потрясінь, зниженої емоційної адаптивності, невірноваженості, частоті зміни настрою, коливаннями між активним інтересом до всього, що відбувається навколо, та повною апатією, млявістю й пригніченістю [22, с. 69–70]. Поведінка студентів характеризується індивідуальною мінливістю емоційних реакцій на різні ситуації взаємодії з іншими. Мотивацію студентів визначає, з одного боку, прагнення до самостійності та самоповаги, а з іншого – зіткнення з регламентацією та очікуваннями оточуючих. Це провокує молодих людей до конфліктності, бурхливих, неадекватних емоцій. Вони виявляють агресивність або, навпаки, обирають тактику уникнення. Для поведінки студентів характерні прояви невмотивованого ризику, невміння передбачити наслідки своїх учинків, в основі яких лежать не завжди гідні мотиви.

Студентство – період не лише безкорисливих жертв і повної самовіддачі, а нерідко і негативних проявів [21, с. 76]. «Динамічний стереотип» І. Павлова може зумовлювати стресогенну ситуацію, призводити до нервових розладів і зривів. Саме ця причина може зумовлювати труднощі в спілкуванні. В одних студентів вироблення нового стереотипу відбувається стрибкоподібно, а в інших – плавно і рівномірно. Безсумнівно, протікання такої перебудови пов'язане з характеристиками типу вищої нервової діяльності, однак і соціальні фактори мають не менш вирішальне значення. Врахування індивідуальних властивостей нервово-психічних процесів студентів під час залучення до нових видів діяльності і спілкування допоможе вихователям створити сприятливі умови для їхньої адаптації у суспільстві [12].

Незважаючи на індивідуальну мінливість емоційної сфери й пов'язані з цим прояви поведінки загалом, ми можемо стверджувати про загальну її стабілізацію, урівноваженість, здатність до усвідомлення і прояву толерантного ставлення до людей. Саме в цей період, той, хто навчається, уже здатний до саморегуляції: Він здійснює контроль за власною поведінкою та емоціями, тому перепади настрою трапляються все рідше .

Молоді люди у 16–20 років, незалежно від темпераменту виглядають стриманішими, толерантнішими й поміркованішими, ніж, наприклад, у 15 років. У студента з'являються ті якості, які ще не проявлялися, або не були сформовані в старших класах (цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою у взаємовідносинах з іншими). У цей час у молодій людини підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, толерантності, милосердя, відповідальності, свободи, любові, вірності) [14].

У своїй теорії А. Гезелл стверджує, що на процес становлення особистості впливають біологічні фактори, які визначають послідовність розвитку основних моделей поведінки й тенденцій її формування [4, с. 55].

3. Фрейд характеризує юність на основі психоаналізу. На його думку, прагнення до любові є глибокою внутрішньою потребою, яка мотивує прагнення індивіда до прихильних взаємин [21, с. 116].

Розвиток особистості – це насамперед духовний процес. Найважливіші новоутворення в цей період, на думку Е. Шпрангера, представлені відкриттям власного «Я», рефлексією, усвідомленням власної індивідуальності, а основним завданням виступає пізнання внутрішнього світу [24, с. 201]. Ш. Бюлер пояснює психічні зміни в молодій людини фізіологічним розвитком і доводить, що когнітивні структури закладаються задовго до початку періоду юності . І. Кон пов'язує особливості розвитку особистості в юнацькому віці з індивідуально-типологічними властивостями [7, 8]. На його думку, внутрішнє «Я» молодій людини часто не узгоджується з поведінкою, об'єктивна суперечність зумовлює внутрішню невпевненість у собі, а інколи зовнішню агресивність, розв'язність, нехтування почуттями іншого. Важливою рисою особистості в юнацькому віці І. Кон називає колективізм. Для молодій людини дуже важливо почувати себе членом групи, бути прийнятим ровесниками, мати серед них авторитет. «Низький статус у колективі, як правило, корелюється з високим рівнем тривожності і прагненням змінити свою особистість» [9, с. 151].

Р. Селман розробив теорію «прийняття соціальної ролі» як розвитку здатності ставитися до себе та інших людей, як до суб'єктів, реагувати на їхню поведінку так само, як на свою власну, і оцінювати її позиції соціальної значущості [26, с. 124].

Досліджуючи проблеми особистості молодшої людини, Х. Ремшидт відзначає, що юність – це не лише перехідний період до стадії дорослої людини, а незалежна від попередніх, самостійна фаза розвитку, в якій формується почуття соціальної відповідальності. У цій фазі відбувається зіткнення ідеалів з реальною дійсністю: студенти ще зовсім мало стикалися з практичною професійною діяльністю та її проблемами, вони тільки починають знайомитися з умовами праці, усвідомлюючи невідповідність між вимогами і власними можливостями, у зв'язку з чим починають краще усвідомлювати необхідність власного розвитку.

Основними характеристиками особистісного розвитку в юнацькому віці Р. Хевігхерст називає формування більш зрілих взаємин з оточуючими, прагнення до розуміння іншого; готовність до спільної трудової діяльності, яка могла б забезпечити економічну незалежність; виникнення бажання бути соціально відповідальним стосовно інших [16, с. 109].

Згідно з теорією поля К. Левіна, студентські роки є перехідним періодом, коли змінюється групова належність індивіда: він частково позиціонує себе в ролі дитини (сина чи доньки), і водночас прагне відносити себе до групи дорослих, у деяких ситуаціях «маргінальних». Однією із переваг теорії К. Левіна є те, що вона передбачає зміну тривалості періоду юності в залежності від належності до тієї чи іншої субкультури, соціального прошарку [10, с. 76–77].

На думку Л. Виготського, юність є «початком зрілого життя» . Ознайомившись з теоріями соціальної обумовленості процесу розвитку людини в цьому віці, ми виявили, що найбільш послідовне обґрунтування належить Е. Еріксону, який запропонував психосоціальну концепцію становлення особистості. Саме цьому періоду притаманне досягнення ідентичності й побудова міжособистісних взаємин, негативним результатом яких може стати ізоляція , самотність. А можливе і виникнення кризи, коли молода людина не може продовжити освіту та обрати професію. «Дифузія ідентичності» зумовлює неспроможність молодшої людини визначити власні цілі, цінності та ідеали, тобто здійснити психосоціальне самовизначення. У зв'язку з цим у неї може спостерігатися порушення працездатності, у результаті чого виникають труднощі в зосередженні на необхідних завданнях, або вона може занадто захопитися пошуком того нового, що, на її думку, буде корисним у майбутньому [25, с. 112]. Іноді відбувається орієнтація на такі соціальні ролі, які в ході морального розвитку юнака чи дівчини можуть розцінюватись як шкідливі, небезпечні, небажані [10]. Ми вважаємо, що за допомогою опрацювання концепції ідентичності Е. Еріксона, нам легше було аналізувати особистісні проблеми студентів.

Канадський психолог Д. Марша виділив такі етапи розвитку ідентичності: «невизначена, розмита», «дострокова, передчасна»; «мораторій». Коли індивід перебуває в процесі нормативної кризи самовизначення, він обирає із численних варіантів розвитку той єдиний, який може вважати своїм. «Зрілою» особою можна назвати тоді, коли вона перейшла від стадії пошуку до практичної самореалізації, що вимірюється ступенем професійного, релігійного та політичного самовизначення молодого людини [14, с. 143].

На думку М. Розенберга, більше за інших схильні «замикатися», уникати спілкування з навколишніми, вважати себе «не такими, як усі, обділеними увагою» молоді люди із заниженою самооцінкою. Для студентів із зниженою самоповагою притаманні сором'язливість, схильність до психічної ізоляції, відходу від дійсності у світ мрій. Вони страждають від самотності [14, с. 210].

Шляхами подолання наслідків юнацьких криз є також формування у студентів почуття любові та інтимності як способу довірити себе іншій людині. До структури любові входять емпатія, щирість та інші моральні якості особистості, а не лише сексуальна близькість. На думку Е. Еріксона, повторне визначення самоідентичності цілком можливе і може відбуватися дещо пізніше [25, с. 312]. У дослідженнях проблем юності Н. Лейтес вказує на особливу позицію, яку займає молода людина стосовно статусних і особистісних досягнень, автор звертає увагу на факти пошуку певного еталону, взірця і потребу в духовних наставниках [11]. Сучасна молодь оцінює та визнає людей не за віковим цензом: важливим критерієм виступають розумові здібності, знання і здобутки в професійній сфері, уміння організувати колектив. Ми можемо стати свідками критичного ставлення студентів до педагогів. Н. Лейтес стверджує: «Молоді люди «прекрасно» відчують слабку підготовку викладача, засуджують вади в його загальній культурі, мінливість настрою, кар'єризм, загравання перед студентами» [11, с.87].

У процесі дорослішання виникає почуття загостреної незалежності від думок батьків, педагогів; відбувається формування інших переконань, цінностей, особистісних рис і характеристик, насамперед, здатності враховувати потреби та інтереси оточуючих так само, як і власні, застосовувати стосовно себе та інших однакові критерії оцінки. А це сприяє формуванню орієнтації на толерантність, що проявляється в готовності та здатності враховувати позиції, думки й переконання оточуючих.

А. Зосімовський називає юнацький вік періодом формування моральної свободи. На його думку, молоді люди, наділені багатим внутрішнім світом, відповідними психологічними особливостями, спроможні протистояти будь-якому впливові середовища. Ступінь участі в перетворенні світу, усвідомлена індивідуальність виступають «головним критерієм морального виховання особистості» [6]. Л.

Божович додає, що в юності під впливом потреби в самовизначенні і завдяки власним психологічним особливостям молода людина починає вбачати в загальних моральних категоріях особистий досвід, як свій особистий, так і навколишніх людей [3]. У цей період визрівають когнітивні та особистісні передумови формування світогляду, пошуку відповіді на таке важливе питання, як сенс життя, у процесі якого відбувається усвідомлення необхідності суспільного розвитку загалом, так і прагнення до досягнення своєї конкретної мети власного життя зокрема. Звідси впливає соціальна орієнтація особистості, формування перспективних планів [3, с. 276]. Відповідно до умовних тимчасових рамок суб'єкт у суспільстві проходить декілька стадій розвитку, однією з яких В. Слободчиков називає персоналізацією (прийняття особистої відповідальності за власне майбутнє) [18, с. 7–8].

Д. Фельдштейн особливого значення надає соціальній ситуації розвитку та провідній діяльності в юнацькому віці. Остання активно поєднується із суспільно-корисною працею, а також має велике значення для обраної професії. Учений відзначає, що в юності складаються основні передумови для формування соціальної відповідальності як інтегральної якості особистості, що, у свою чергу, сприяє зміні мотивації навчальної діяльності студентів: ставлення до набуття знань як до засобу досягнення особистих цілей у процесі професійної самоідентифікації змінюється усвідомленням соціальної значущості навчання, а саме – необхідності використовувати отримані знання для суспільного блага [20, с. 342–343]. У період юності відбувається завершальний етап первинної соціалізації, тому що її часто порівнюють із загальним розвитком і становленням особистості. Цей процес включає в себе, з одного боку, «засвоєння індивідом соціального досвіду, а з іншого – активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків шляхом активної діяльності, входження в соціальне середовище» [16, с. 338].

Суб'єктивні критерії зрілості особистості характеризують психологічну сферу і відображають глибинні процеси інтеріоризації суспільних норм. Об'єктивні критерії, зміст яких полягає в презентації здатності особистості реалізувати норми, відтворювати й передавати їх, становлять її соціально-психологічну сферу. Перші характеризують особистість у світлі індивідуального розвитку, розкривають її суб'єктивну гармонійність і адаптованість у соціумі, суб'єктивну успішність і, як наслідок, – емоційне задоволення. Другі дають уявлення про об'єктивний комфорт і рівень успішності особистості в суспільстві.

Отже, науковці стверджують, що юність – це період:

- 1) завершення фізичного і статевого дозрівання людини,

- 2) усталення психічних процесів і властивостей свідомості, зміни особистісних характеристик;
- 3) набуття соціального статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія : [підруч. для студ., аспір. та молодих викладачів навч. закладів] / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – М : Наука, 1977. – 379 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Гезелл А. Умственно неразвитый ребенок / А. Гезелл; [пер. с англ.]. – М.: Просвещение, 1930. – 349 с.
5. Долженко О. Студент сегодня / О. Долженко // *Almatater*, 1997. – № 3. – С. 45–48.
6. Зосимовский А. В. Нравственно-волевое воспитание с позиций конфликтологии / А. В. Зосимовский // *Педагогика*, 2004. – № 3. – С. 48–52.
7. Кемпински А. Экзистенциальная психиатрия / А. Кемпински. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
8. Киршева Н. В. Психология личности – тесты, опросники, методики / Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. – М. : Геликон, 1995. – 131 с.
9. Кон И. С. Психология юношеского возраста : [учебное пособие для студентов пед. ин-тов] / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
10. Левин К. Динамическая психология : [Избранные труды] / К. Левин ; [подобщ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой] ; [сост., пер. с нем. и англ. яз. и науч. ред. Д. А. Леонтьева, Е. Ю. Патяевой]. – М. : Смысл, 2001. – 352 с.].
11. Лейтес Н. С. Умственные способности и возраст / Н. С. Лейтес. – М. : Педагогика, 1971. – 277 с.
12. Павлов И. П. Полн. собр. соч / И. П. Павлов. – [2-е изд.]. – Т.1. – М. – Л., 1951 – 346 с.
13. Пиаже Ж. Развитие мышления в подростковом и юношеском возрастах / Ж. Пиаже // *Психологическая наука и образование*. – М., 1997. – № 3. – С. 54.
14. Педагогика и психология высшей школы : [учеб. пособ.] / [отв. ред. М. В. Буланова-Топоркова]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 544 с.
15. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : МГУ, 1989. – 216 с.
16. Психология развития : [словарь] / [под. ред. А. Л. Венгера]. – М. : ПЕРСЭ, 2005. – 176 с.
17. Руссо Ж-Ж. Трактаты / Ж-Ж. Руссо. – М. : Мысль, 1969. – 390 с.
18. Слободчиков В. И. Категория возраста в психологии и педагогике развития / В. И. Слободчиков // *Вопросы психологии*. – 1991. – № 5. – С. 7–9.
19. Федорова Н. Ф. Розвиток мислення обдарованих учнів у професійно-технічних навчальних закладах засобами інноваційних технологій : [наук.-метод. посіб.] / Н. Ф. Федорова. – К. : Ін-т обдар. дитини НАПН України, 2011. – 143 с.
20. Фельдштейн Д. И. Психология взросления / Д. И. Фельдштейн. – М. : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1999. – 670 с.
21. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / Зигмунд Фрейд ; [пер. М. В. Вульфа, А. А. Спектора]. – М. : АСТ, 2006. – 400 с.

22. Холл С. Инстинкты и чувства в юношеском возрасте / С. Холл [пер. с англ. и под ред. Л. Г. Оршанского]. – [2-е изд.]. – Пг., 1920. – 88 с.
23. Цимбрило С. М. Полікультурне виховання студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого технічного навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. М. Цимбрило ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2011. – 20 с.
24. Шпрангер Э. Основные идеальные типы индивидуальности / Э. Шпрангер // Психология личности [под ред. Гиппенрейтер, А. Пузырея]. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – С. 55–59.
25. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Изд. Группа «Прогресс», 1996. – 340 с.
26. Selman R. L. A Structural-Developmental Model of Social Cognition: Implications for Intervention Research / R. L. Selman // N Y : Counselling Psychologist, 1977. – № 6. – P. 3–6.